

Tú fagri eittraði heimur

Ein av lesarum okkara hevur biðið um innivist fyrri trimum greinum, hann hevur týtt til føroyskt úr svenskum. Tær snúgva seg um dálking av umhvørvinum og eru tí rættliga aktuellar. Tað skal viðmerkjast, at tann fyrsta av greinum, hana vit prenta í dag, stóð í 14. September 4. april 1984.

PCB, DDT, diklorvos, benspyren, klorfenolir, ftalatir...

Vit eru hött av hópin av eitrandi evnum, sum stöðugt økja í tali. Ein dálkaður og eittraður heimur er ein eins ræðandi framtíð og myndin, ið Aldous Huxley málaði á sinni.

Í dag hava vit ov litlan kunnleika um vandan við teimum túsundtals evnum, ið vit dagliga nýta. Til tess at verja heilsuna hava grannalondini sett eitt hægstamark fyrri loyvdari nøgd av ymiskum eitur-evnum í luftini, vatni og matvørum.

Men grundir eru eisini til at verja heilsu náttúrunnar. Umhvørvisetur kunnu — sjálvst tã tey raka maðkar og hagasóljur — vera ein höttan móti heilsu okkara, sigur Jan Erik Kihlström, sum her fer undir eina greinarøð um evnafrøðisligar vandar í umhvørvinum

Vit tosa ofta um eitrandi og ikki-eitrandi evni, men so einfalt er hetta ikki í veruleikanum. At kalla øll evni eru nevniliga eitrandi, um bert nøgdin eru nóg stórar. Harafturat kann eitt evni ofta vera gagnligt og livsneyðugt í smáum nøgðum, men drepani í stórum nøgðum.

Vit kunnu taka eitt dømi sum vanligt matarsalt, sum í smáum nøgðum avgjørt er neyðugt fyrri líkamlið. Viðhvørt koyra vit stórri nøgdir av salti í matin fyrri smakkini. Í uppaftur stórri nøgðum drepur salt bakteriar, og varð tað tí fyrr í tíðini nýtt til mat, ið skuldi halda sær. Verða nøgdin heilt stórar, umleið eitt hálvt kilo fyrri eitt tilkomið fólk, er salt eitt drepani eitur.

Eitt eitrandi evni nýtist tiskil ikki at vera nøkur ræðumynd. Tað avgerandi er í hvussu stóran mun livandi verur koma í samband við eitrið. Harafturat eru vandar, ið vit góðtaka,

og har spælir ymist inn. Hugsu vit t.d. um tey klárt prögvaðu krabbameinsfremjandi evni í tubbaksroykinum, so eru nógv menniskju fús at seta seg í stóran vanda vegna ta njóting, tey halda, at roykingin gevur teimum.

63.000 evni dagliga

Menniskjan hevur altíð havt brúk fyrri tilfari við ávisum eginleikum, t.d. stóra haldgøðsku, fyrri at kunna framleiða vápn og amboð. Heilt afturi í tíðini var einans náttúrligt tilfar til taks, t.d. træ og steinar, men longu tíðliga lærdu fólk seg at útvinna málm úr málmsteinum. Tess vegna vóru málmur og hjá-framleiðsla úr málmum umframt ávis evni úr vakstrarrikinum leingi tey vanligastu eiturevni. Tey seinni hundrað árinu hevur menniskjan megnað

at gjørt ymisk evni og tilfar, ið ikki finnast í náttúruni og sum innihalda ógvulig ymiskar nøgdir av eitrandi evnum. Til eru umleið fimm miljónir livfrøðisligar, evnafrøðisligar samanbindingar, og talið økist við 300.000 um árið. Meginparturin av hesum evnum verður tó ikki nýttur millum manna, men verður eftir á rannsóknarstovum, men nýggj evni í túsundatali verða tikin í nýtslu á hvørjum ári. Í idnaðarlondunum nýta vit dagliga 63.000 ymisk evni (tabell 1 - s. 6).

Triggjar leiðir

Í høvuðsheitum koma tey ymisku evni út í umhvørvið eftir trimum leiðum (mynd 1). Alt sum hevur samband við brensla, skorsteinar, bilar, hitaverk og annað inni idnaðarframleiðslu er við til

at breiða út evni, sum í fyrra lagi eru ymisk viðvíkjandi nøgd (tabell 2) og í seinna lagi ymisk viðvíkjandi eitri.

Harafturat kemur so ymist rusk og avlop frá idnaðarframleiðslum, rein-suverkum og húsarhaldum, ið leiðir munandi nøgdir av eiturevnum út í náttúruna (tabell 3). Triðja leiðin er nýtslan av evnum móti skaðadjórum, svampum, illgresi o.s.fr., ið ofta er ein tilætlað út-breiðing av eitrandi evnum (tabell 4 og mynd 3).

Eitur verður umhvørvisetur

Øll evni, ið dálka í náttúruni verða stundum í gáløysni kallað umhvørvisetur-evni. Tí er kanska rætt at allýsa hetta fyrbrigdið:

Umhvørvisetur eru so

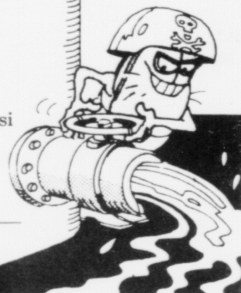
Framhald á síðu 11

Tabell 1

Evni sum verða nýtt dagliga

- 50.000 »vanligu« evni»
- 1.500 virkin evni móti skaðadjórum og illgresi
- 4.000 virkin evni í heilivági
- 2.500 evni til matvørum
- 3.000 haldevni
- 2.000 aðrar samanbindingar

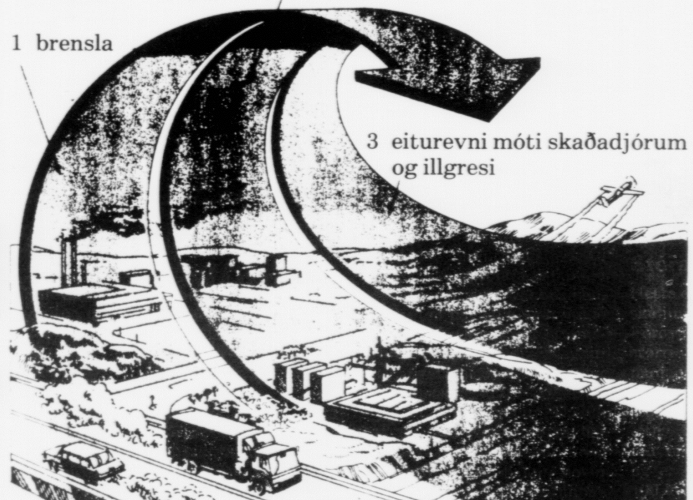
Tilsamans eru 63.000 evni í nýtslu

MYND 2

2 lek og avlop

1 brensla

Tey 50 túsund »vanligu« evni geva frá sær alt, líka frá eddikusýru og metanol, sum verða hildin at vera lutfalsliga óskaðlig, til tey meira ókendur og eitrandi evni sum klor-dioxidir (tey verða nú ofta kallað Seveso-eiturevni eftir ítalska býnum, sum í 1976 varð raktur av eini eiturvanlukku).

Í Svørki hevur síðan 1974 verið arbeitt við at gera eitt yvirlikt yvir evnafrøðisligar framleiðslur, ið koma á marknaðin, Framleiðsluyvirlikt. Higartil hava teir fingið inn navnaupplýsing á 106.000 framleiðsluvörum. Svenska framleiðsluyvirlikt kreivur nú upplýsing um samansetingina á framleiðsluvörum, men her hava trupulleikar verið av tí at nógvar vörur verða innfluttar.

Eftir trimum ymiskum leiðum koma evni út í luft, vatn ella á bœin. Tá ið ein tíð er umliðin, enda tey ofta í vatninum. Ein stórir partur verður so við og við upptikin av livandi verum, men tað kunnu ganga mánaðir, ár ella fleiri 10 ár, aðrenn árinini av teimum verða sjónlig.